

ДЕЯКІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ЗАКОНОМІРНОСТІ РОЗВИТКУ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮСТИЦІЇ В УКРАЇНІ

Кампо В.М.,

*суддя Конституційного Суду України,
Заслужений юрист України*

У статті розкрито деякі важливі тенденції та закономірності розвитку конституційної юстиції в Україні. Зокрема, досліджено проблеми звернення громадян до Конституційного Суду України та вироблену єдиним органом конституційної юрисдикції доктрину прав людини. Також у статті аналізуються питання взаємодії судів загальної юрисдикції та Конституційного Суду України в аспекті захисту прав та свобод громадян у порядку конституційного судочинства.

Ключові слова: конституційна юстиція, конституційне звернення, Конституційний Суд України, права і свободи громадян, суди загальної юрисдикції

Статья раскрывает некоторые тенденции и закономерности развития конституционной юстиции в Украине. В том числе, исследуются проблемы обращения граждан в Конституционный Суд Украины и разработанная единственным органом конституционной юрисдикции доктрина прав человека. Также в статье анализируются вопросы взаимодействия судов общей юрисдикции и Конституционного Суда Украины в аспекте защиты прав и свобод граждан в порядке конституционного судопроизводства.

Ключевые слова: конституционная юстиция, конституционное обращение, Конституционный Суд Украины, права и свободы граждан, суды общей юрисдикции.

The article concerns with some important tendencies and mechanisms of development of the constitutional justice in Ukraine, including issues of the constitutional appeal of the citizens to the Constitutional Court of Ukraine and constitutional doctrine of the citizens' rights and freedoms elaborated by the single body of constitutional jurisdiction. Also, the article analyses the issue of cooperation between the courts of general jurisdiction and the Constitutional Court of Ukraine in the aspect of protection of citizens' rights and freedoms in the constitutional procedure.

Keywords: constitutional justice, constitutional appeal, the Constitutional Court of Ukraine, citizens' rights and freedoms, courts of general jurisdiction.

Двадцять років незалежна Україна демонструє, що вона є істинною лабораторією конституційного досвіду, що специфічно поєднує елементи конституційного минулого, сучасного та майбутнього країни. Це стосується, зокрема, і досвіду конституційної юстиції, втіленого у відповідних рішеннях Конституційного Суду України - єдиного органу конституційної юрисдикції, який відповідно до статті 150 Конституції України здійснює контроль конституційності законів та інших правових актів, а також дає тлумачення положень Конституції і законів України.

Як відомо, конституційна юстиція – це встановлений конституційним законодавством судовий захист прав і свобод людини і громадянина шляхом здійснення контролю конституційності законів та інших правових актів. У світі історично склалося кілька класичних моделей конституційної юстиції: американська, австрійська (сьогодні її часто називають європейською), французька [1] і деякі інші, на базі яких розвиваються національні моделі в різних країнах світу.

Українська модель конституційної юстиції [2] має деякі спільні риси з моделями країн, які, згідно класифікації французького енциклопедиста права Р. Давіда, відносяться до романо-германської правової сім'ї [3]. Так, Конституційний Суд України, як і більшість конституційних судів країн Європи, що обрали австрійську (європейську) або близьку до неї модель конституційної юстиції, практикує наступний конституційний контроль. В окремих випадках Суд також здійснює попередній конституційний контроль (при наданні висновків на законопроекти про внесен-

ня змін до Конституції України), формально характерний для конституційної юстиції Франції, Білорусі та деяких інших країн.

У порівнянні з моделями багатьох європейських країн українська модель конституційної юстиції має свої певні особливості. Так, поряд з традиційним нормоконтролем, заснованим на формальному (ієрархічному) верховенстві Конституції України над законами та іншими правовими актами, Конституційний Суд також здійснює конституційний контроль в матеріальному сенсі на основі доктрини „живої конституції“⁴, що спирається на принцип верховенства права (стаття 4 Закону України „Про Конституційний Суд України“) і власну практику правових позицій. Це означає, що традицію романо-германської правової сім'ї (формального верховенства конституції), Суд поєднує у своїй діяльності з традицією правової сім'ї країн загального права (матеріального верховенства конституції).

На наш погляд, інститут конституційної юстиції в Україні – це механізм захисту прав і свобод людини і громадянина, сформований з елементів, властивих моделям конституційної юстиції різних країн, що відносяться до зазначених вище правових сімей. Але будучи перенесеним у відмітні від цих країн умови, даний інститут в Україні придбав свої специфічні риси, які дозволяють його кваліфікувати як національну модель конституційної юстиції.

15 років практичного здійснення конституційної юстиції в Україну (Конституційний Суд України був створений 16 жовтня 1996 року) [4] вказують на певні тенденції та закономірності її розвитку. Головна закономірність цього розвитку, на наш погляд, – це

зростання ролі Конституційного Суду в справі захисту прав і свобод громадян. Про це свідчать різні тенденції в розвитку конституційної юстиції, які ми спробуємо розкрити і пояснити.

2. Громадянин і конституційна юстиція

У більшості європейських країн інститут конституційної юстиції є інструментом захисту суб'єктивних прав громадян, тоді як в Україні він служить захисту лише їх об'єктивних прав. Свої суб'єктивні права на підставі рішень Конституційного Суду України громадянин можуть захищати тільки в судах загальної юрисдикції. Тому Конституційний Суд фактично здійснює захист прав і свобод людини і громадянина опосередковано, що є однією з головних проблем конституційної юстиції в Україні.

Відповідно до конституційного законодавства українські громадянини не мають права звертатися до Конституційного Суду України з конституційними скаргами, як, наприклад, у Польщі чи Росії, і таким чином вирішувати свої спори з приводу неконституційності актів органів влади. Правда, українські громадянини мають право направляти Суду конституційні звернення щодо тлумачення положень Конституції і законів України, якщо порушені або можуть бути порушені їх конституційні права і свободи. В процесі тлумачення положень законів України Суд може в порядку статті 61 Закону України „Про Конституційний Суд України“ визнати положення законодавства, що тлумачиться, неконституційним і таким чином фактично реалізувати право громадян на конституційну скаргу¹.

У процесуальному плані законодавець вимагає від громадян при конституційному зверненні до Конституційного Суду України підтвердження їх клопотань фактами неоднозначного застосування судами та іншими органами державної влади одного і того ж положення Конституції чи закону України (за однакових юридичних обставин і т.д.). Це означає, що конституційні звернення громадян до Суду фактично спрямовані на усунення протиріч у судовій та іншій державній практиці. Інтерес громадян у зверненні до конституційної юстиції полягає в тому, щоб отримати від Конституційного Суду України офіційне тлумачення відповідних положень Конституції та законів України, щоб потім, як вже було зазначено, через суди загальної юрисдикції захищати свої власні інтереси. Таким чином, конституційні звернення громадян в Україні фактично слід розглядати крізь призму принципу: громадянин, перш за все, повинен брати участь у справах держави, а вже потім захищати себе від порушень прав і свобод з боку цієї ж держави.

Описана вище філософія конституційної юстиції до недавнього часу була властива не тільки Україні. Зокрема, французька модель конституційної юстиції

тривалий час також базувалася виключно на опосередкованому захисті прав і свобод громадян. Спочатку в її основу було закладено концепцію участі громадян в управлінні державними справами, а тому дана модель не передбачала права на звернення самих громадян до Конституційної Ради Франції – органу конституційної юстиції [5]. Але після конституційних змін 2009 року французькі громадянини отримали право на оскарження неконституційних законів при розгляді їх справ у судах загальної та адміністративної юстиції, які, в свою чергу, наділені з даного питання правом на звернення через свої вищі інстанції до Конституційної Ради².

Повертаючись до практики конституційної юстиції в Україні, відзначимо, що аналіз конституційних звернень громадян до Конституційного Суду України в 1997-2011 роках є доволі показовим, насамперед тому, що ця практика свідчить про дуже чітку тенденцію: починаючи з 2004 року, громадянини покладають на конституційну юстицію особливі надії.

Як видно з даних на Таблиці 1, конституційні звернення громадян (юридичних осіб приватного права) до Конституційного Суду України вже давно перевищують в кількісному відношенні конституційні подання органів влади. Але кількість прийнятих за цими зверненнями рішень Суду пропорційна навпаки: у 1997-2008 роках Конституційний Суд приймав у середньому 1-2 рішення в рік, тоді як число самих конституційних звернень зросло від кількох десятків до кількох сотень. Ситуація змінюється в останні роки: у 2009 році Суд прийняв 3 рішення, а в 2010 році - вже 4 рішення за конституційними зверненнями громадян (юридичних осіб приватного права). У цілому дані Таблиці 1 вказують на те, що Конституційний Суд України вже давно повинен був би стати органом захисту прав і свобод громадян, а не виступати арбітром у суперечках органів влади, як це було майже всі 15 років його існування.

3. Конституційна юстиція та суди загальної юрисдикції

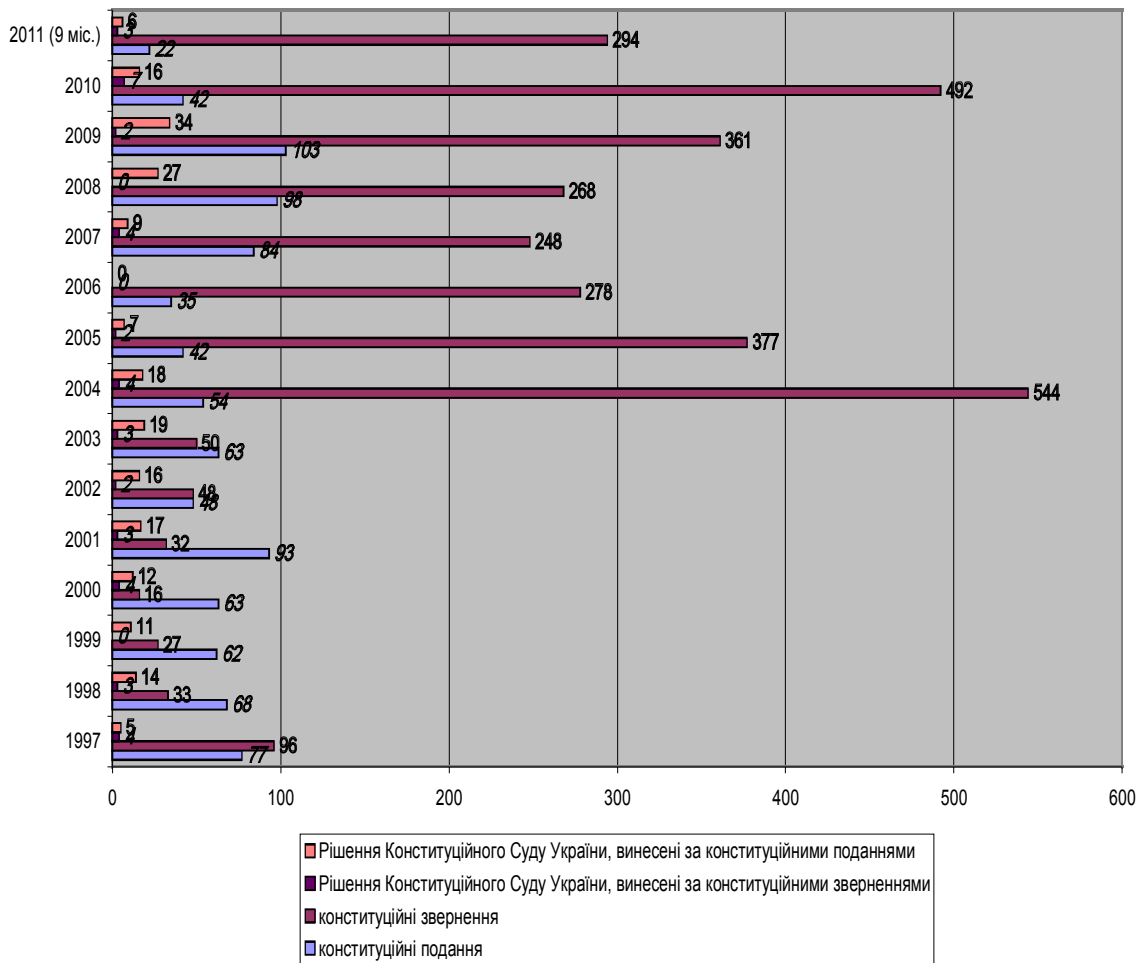
Щодо взаємин Конституційного Суду України та судів загальної юрисдикції в Україні ситуація частково нагадує описану вище у Франції після 2009 року: суди загальної юрисдикції мають право призупиняти судовий процес і через Верховний Суд України звертатися до Конституційного Суду щодо конституційності положень законів, які вони застосовують [6]. Але на практиці суди загальної юрисдикції не використовують свої можливості для захисту прав громадян від неконституційних законів та інших правових актів: немає традиції, а головне – відповідних положень у Постановах Пленуму Верховного Суду

¹ Так, у справі за конституційним зверненням громадянина Багінського А.А. Конституційний Суд України визнав неконституційними статтю 14-1, частину шосту статті 258 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Див: Рішення Конституційного Суду України від 22 грудня 2010 року № 23-рп/2010.

² Відповідно до статті 61-1 Конституції Французької Республіки 1958 року, доповненої в 2009 році, якщо у зв'язку з розглядом будь-якої справи в суді особа стверджує, що те чи інше положення закону завдає шкоди гарантованим Конституцією правам і свободам, запит про це може бути переданий до Конституційної ради Державною радою (вищим органом адміністративної юстиції) або Касаційним судом (вищим органом загальної юстиції). Конституційна рада виносить рішення у встановлений термін.

Таблиця 1.

Дані про внесені до Конституційного Суду України конституційні подання і конституційні звернення, а також винесених за даними поданнями і зверненнями рішень

України³.

Конституція України наділяє Верховний Суд України правом на конституційне подання до Конституційного Суду України з приводу конституційності законів та інших правових актів, а також – тлумачення Конституції та законів України. За період 1997-2011 років він 28 разів звертався до Конституційного Суду України, в тому числі – 23 рази з приводу неконституційності положень окремих законів. Верховний Суд України та інші суди загальної юрисдикції можуть безпосередньо звертатися до Конституційного Суду України щодо тлумачення положень Конституції і законів України. Практично цим правом користується тільки Верховний Суд України та вищі спеціалізовані суди і то дуже рідко.

Показники звернень судів загальної юрисдикції (Таблиця 2) до Конституційного Суду України вказують на існування певної тенденції, суть якої полягає в наступному: ці суди звертаються до Конституційного

³ У 1996 році Верховний Суд України прийняв важливу постанову „Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя“ від 1 листопада 1996 року № 9, але у ній немає положень про необхідність направляти Верховному Суду України свої запити з приводу конституційності законів, які порушують права громадян і т. д.

Суду ad hoc, тобто з нагоди. Дана ситуація не є випадковою, оскільки суди загальної юрисдикції не володіють технікою перевірки конституційності законів. Хоча неконституційних положень законів на практиці досить багато, як показує досвід Конституційного Суду України⁴. Але саме суди загальної юрисдикції могли б змінити напрямок розвитку конституційної юстиції в Україні. На нашу думку, це може відбутися тоді, коли суди загальної юрисдикції на чолі з Верховним Судом України змінять своє ставлення до конституційної юстиції. Поки що вони вважають захист прав громадян від неконституційних положень законів виключно справою Конституційного Суду України. Але якщо Верховний Суд України проведе серйозну роботу з судами загальної юрисдикції і вони займуться перевіркою конституційності положень законів та інших правових актів, то він може стати (серед всіх органів влади) основним суб'єктом подань до Конституційного Суду України.

Інакше кажучи, Верховний Суд України може зайняти особливо важливе місце в механізмі контролю

⁴ Так, Конституційний Суд України за період з 1997 по 2011 рік прийняв 179 рішень щодо конституційності нормативно-правових актів або їх окремих положень. При цьому в 137 випадках такий нормативно-правовий акт або його окрема норма визнавалися неконституційними.

Таблиця 2.

Дані щодо ухвал і рішень КСУ за конституційними поданнями судів загальної юрисдикції

Рік	Суб'єкт права на конституційне подання	Кількість направлених до КСУ конституційних подань	Результати розгляду конституційного подання Конституційним Судом України	
			Ухвала КСУ (відмова або припинення конституційного провадження)	Рішення КСУ
1997-2011	Верховний Суд України	28 (з них по 25 прийнято відповідний акт Конституційного Суду України, 3 – Знаходяться на різних стадіях конституційного провадження)	6 (з них 5 – щодо неконституційності нормативно-правових актів)	19 (з них 16 – щодо неконституційності нормативно-правових актів)
	Вищі спеціалізовані суди України	19 (з них 2 відкликано суб'єктом, 3 – повернуто суб'єкту)	12	2

конституційності положень законів та інших правових актів. У зв'язку з такою перспективою, на нашу думку, в Конституційному Суді України слід було б відкрити Представництво Верховного Суду України за зразком відповідних Представництв Верховної Ради України та Президента України⁵. Але це вже залежить від самого Верховного Суду України, який повинен усвідомити свою нову роль у конституційному захисті прав і свобод громадян.

До впровадження судової реформи 2010 року⁶ (що почалася, до речі, після відомого Рішення Конституційного Суду України від 11 березня 2010 року № 8-рп/2010⁷) Верховний Суд України, як відомо, не часто звертався до органу конституційної юрисдикції щодо неконституційності положень законів (Таблиця 2). Але тепер ситуація змінилася: він почав шукати захисту у Конституційному Суді для відновлення свого попереднього статусу „суду всіх судів“, якого його позбавила реформа 2010 року⁸.

⁵ Докладніше про ці представництва в Конституційному Суді України див.: Положення про Постійного представника Верховної Ради України у Конституційному Суді України, затверджене Постановою Верховної Ради України від 20 травня 1999 року № 691-XIV; Положення про Представника Президента України у Конституційному Суді України, затверджене Указом Президента України від 27 липня 2007 року № 667/2007.

⁶ Ця реформа була проведена Законом України „Про судоустрій та статус суддів“ від 7 липня 2010 року № 2453-VI.

⁷ Див.: Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення термінів „найвищий судовий орган“, „вищий судовий орган“, „касаційне оскарження“, які містяться у статтях 125, 129 Конституції України від 11 березня 2010 року № 8-рп/2010.

⁸ Верховний Суд України звернувся до Конституційного Суду України з доволі об'ємним конституційним поданням з приводу неконституційності окремих положень Закону України „Про судоустрій і статус суддів“ 2010 року. Зокрема, за конституційним поданням Верховного Суду України розглянуто кілька справ, по одній з них про неконституційність окремих положень Закону України „Про судоустрій і статус суддів“, Кримінально-процесуального кодексу України, Господарського процесуального

Хочеться сподіватися, що у зв'язку з судовою реформою Верховний Суд України буде більш уважний і до проблем захисту прав громадян від неконституційних положень законів та інших правових актів.

4. Проблеми правового регулювання конституційного судочинства.

Ідея судового захисту прав і свобод людини і громадянина - основа основ конституційної юстиції – юридично закладена в Законі України „Про Конституційний Суд України“, який передбачає два види провадження з даного питання. Конституційний Суд розглядає справи щодо: 1) відповідності законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим конституційним принципам і нормам у сфері прав і свобод людини і громадянина; 2) конституційності правових актів, якими суперечливо регулюється порядок реалізації конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Проте на практиці зазначені види конституційного провадження у Конституційному Суді України є лише потенційними інструментами захисту прав і свобод людини і громадянина, оскільки органи влади, наділені правом звертатися до Суду, ці процедури майже не використовують. Можна тільки здогадуватися, чому все складається саме так. При цьому не можна не помітити, що влада (держава) фактично самоусувається від виконання правозахисної функції в інтересах громадян (стаття 3 та інші статті Конституції України). І в той же час вона не надає громадянам пропорційних (домірних) засобів

кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судопроїводства України в частині позбавлення Верховного Суду України статусу найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції та ін., Конституційним Судом України вже прийнято Рішення від 12 липня 2011 № 9-рп/2011.

індивідуального захисту від неконституційних положень законів, інших правових актів, які порушують їх права і свободи.

В межах своєї предметної підсудності (компетенції) Конституційний Суд України, розглядаючи в конституційному провадженні ті чи інші конституційні спори (про перевищення повноважень, компетенційні суперечки і т.д.), питання щодо конституційності законопроектів про внесення змін до Основного Закону України, а також – тлумачення Конституції та законів України у багатьох випадках захищає права і свободи людини і громадянина за межами конституційних подань. Ця практика судового активізму *ad hoc* відображає тенденцію до підвищення ролі його правозахисної функції [7], яка є особливо затребуваною українським суспільством.

5. Доктрина прав людини.

Правові позиції Конституційного Суду України, напрацьовані ним в процесі реалізації правозахисної функції, мають істотне значення не тільки для подальшої практики захисту прав і законних інтересів громадян в судах загальної юрисдикції, а й для вдосконалення законів та інших правових актів відповідних органів влади.

Кількість правових позицій Конституційного Суду України в галузі прав людини протягом 1997-2011 років вимірюється сотнями⁹, що дає підстави для їх узагальнення, зокрема, у формі судової доктрини (доктрини судової практики). Така доктрина, на наш погляд, може виконувати різні функції: служити орієнтиром для подальшого розвитку цієї практики в галузі прав людини, усувати внутрішні протиріччя конституційно-судової практики і т.п.

Питання про доктрину прав людини Конституційного Суду України, на наш погляд, є дуже важливою теоретичною і практичною проблемою, яку українській науці ще належить вивчити і вирішити. Існування такої доктрини не викликає сумнівів, але її цілі і завдання, філософія та методологія, історія та теорія потребують глибокого і всебічного осмислення.

Питання формування певних доктрин з тих чи інших питань судової практики вже давно розглядаються в зарубіжній [8], а віднедавна – і в українській науковій літературі [9]. Зрозуміло, що для формування відповідних судових доктрин потрібні передумови інтелектуального, теоретико-пізнавального й іншого характеру. Вважаємо, що стосовно доктрини Конституційного Суду України в галузі прав людини ці передумови існують і завдання полягає лише в тому, щоб їх ефективно приводити в дію.

Посильний внесок у розробку доктрини прав

⁹ За 1997-2011 рр. Конституційний Суд України прийняв більше сотні рішень, що мають відношення до прав людини. Докладніше див.: Кампо В.М. Некоторые вопросы конституционализации публичного и частного права в контексте защиты прав и свобод граждан Конституционным Судом Украины // В.М.Кампо // Конституционные права и свободы личности в контексте взаимодействия гражданского общества и правового государства : материалы II Междунар. науч.-теор. конф. (13-16 апреля 2010 г., Москва) -М., 2010. - С. 43-51.

людини Конституційним Судом України вносять, перш за все, його судді, які по суті узагальнюють в своїх публікаціях судовий досвід, діляться своїм баченням проблем прав людини [10]. Інші автори також висвітлюють різні аспекти цієї доктрини [11].

6. Висновки і пропозиції.

За всіма ознаками конституційна юстиція в Україні набула певної ваги і впливу, хоча і набагато менші, ніж це очікувалося 10-15 років назад [12]. Конституційна юстиція потребує модернізації шляхом внесення змін до законодавства про конституційне судочинство, а також – у практику взаємовідносин з органами державної влади, громадянським суспільством. Вже сьогодні, очевидно, що для підвищення якості конституційної юстиції необхідно розширити доступ громадян до конституційного правосуддя: ввести, наприклад, право громадян на конституційну скаргу. Або хоча б звільнити від деяких законодавчих „рогаток“ право громадян на конституційне звернення [13], щоб Конституційний Суд України частіше міг захищати їх права і свободи за допомогою тлумачення Конституції та законів України.

При відсутності права громадян на конституційну скаргу особлива роль у захисті їх прав і свобод належить судам загальної юрисдикції. Саме ці суди повинні активно звертатися до Конституційного Суду України з приводу конституційності законів та інших правових актів, а також – тлумачення Конституції та законів України. У разі сумніву цих судів у конституційності положень відповідних актів – вони повинні направляти Верховному Суду України клопотання з приводу звернення до Конституційного Суду України з конституційними поданнями.

Фактично Україна стоїть перед вибором одного з двох способів розширення доступу громадян до конституційної юстиції: а) або шляхом впровадження конституційної скарги громадян, б) або за допомогою наділення громадян правом в судовому процесі звертатися до судів загальної юрисдикції всіх інстанцій із запитом з приводу конституційності положень закону або іншого правового акта, які застосовуються у їхній справі. Тоді Верховний Суд України отримував би за ініціативою громадян або самих судів запити для внесення конституційних подань до Конституційного Суду України. На наш погляд, остаточний вибір одного з цих способів буде зроблений суспільством і державою в процесі майбутньої конституційної реформи, яку проголосив Президент України¹⁰.

Враховуючи сучасний стан наукової розробки проблем конституційної юстиції, від юридичної науки Україні вимагається більш глибоке, ніж сьогодні, їх осмислення і визначення конституційної юстиції одним із пріоритетних напрямів розвитку науки.

Конституційна юстиція – явище не тільки і не стільки конституційного права, хоча безпосередньо з ним пов'язано. На практиці вона більшою

¹⁰ Президент України з метою підготовки конституційної реформи створив Конституційну Асамблею. Див.: Указ Президента України „Про підтримку ініціативи щодо створення Конституційної Асамблеї“ від 21 лютого 2011 року № 224/2011.

мірою стосується інших галузей українського права – як матеріального, так і процесуального, а тому потребує розробки її проблем вченими всіх без винятку юридичних спеціальностей. Для того, щоб сконцентрувати увагу вчених і практиків на проблемах конституційної юстиції, як однієї з центральних проблем юридичної науки, на наш погляд, потрібно заснувати загальноправовий журнал „Конституційна юстиція“.

Таким чином, конституційна юстиція в Україні характеризується як важливий міжгалузевої, державний інститут, головною закономірністю функціонування якого є підвищення рівня захисту прав і свобод громадян. Ця юстиція потребує серйозної модернізації з урахуванням висновків та пропозицій юридичної науки¹¹, запитів громадянсько-

¹¹ Юридична наука в Україні висунула багато раціональних пропозицій з питань модернізації конституційної юстиції. Наприклад, див.: Селіванов А.О. Верховенство права в конституційному правосудді. Аналіз конституційної юрисдикції. – К.-Х. Академія правових наук, 2006. – 400 с.; Скомороха, В. Є. Конституційна юрисдикція в Україні: проблеми теорії,

го суспільства¹² і завдань демократичної, соціальної, правової держави на сучасному етапі його розвитку¹³.

методології і практики / В. Є. Скомороха. – К. : МП Леся, 2007. – 715 с.; Селіванов, А. А., Стрижак, А. А. Вопросы теории конституционного правосудия в Украине: актуальные вопросы современного развития конституционного правосудия. – К. : Логос, 2010. – 269 с.; Мироненко О.М. Конституційний Суд України: історія, теорія, доктрина і практика. – К., 2011. – 910 с.

¹² Громадянське суспільство в Україні цілком стоїть на позиціях надання громадянам права на конституційну скаргу, здійснення громадського контролю за конституційним судочинством і т.д. Зростає увага громадськості до ролі конституційної юстиції як інструменту захисту прав і свобод громадян. Нове, прагматичне ставлення до конституційної юстиції формують у громадян і фахівців-юристів, зокрема, вузи, в яких на юридичних факультетах викладають курс конституційної юстиції та інші конституційно-судові дисципліни.

¹³ Українська держава розглядає конституційну юстицію як інструмент демократії, верховенства права та прав людини. Тому до Конституційного Суду України особлива увага з боку всіх гілок влади, але це не впливає на його самостійність і незалежність. Своє ставлення до Суду виклали багато політиків і державні діячі, наприклад, див.: Кармазін Ю.А. Конституція, яку ми захищасмо: виступи народного депутата на пленар. засід. Конституційного Суду України у зв'язку з прийнятими рішеннями // Кармазін Ю.А.; упоряд. Парадна О.А. – К.: Логос, 2011. – 203 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Боботов С. В. Конституционная юстиция (сравнительный анализ). — М., 1994. – 127 с.; Нудель М. А. Конституционный контроль в капиталистических государствах / Одесский гос. ун-т им. И.И.Мечникова. – М. : Юрид. лит., 1968. – 223 с.
2. Кампо В. М. Проблемы и перспективы развития украинской модели конституционной юстиции // Сравнительное конституционное обозрение. – 2011. – № 3 (82). – С. 155-163.
3. Давид Р. Основные правовые системы современности / Пер. с фр. В.А.Туманова. – М. : Междунар. отношения, 2003. – 399 с.
4. Закон України „Про Конституційний Суд України“ від 16 жовтня 1996 року № 422/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 49 – ст. 272.
5. Favoreu O., Gaïa P., Chevontain R., Mestre F.-L., Pfersmann O., Roux A., Scoffoni J. Droit constitutionnel. – Paris: Dalloz, 2007. – P. 267-342.
6. Ткачук П. Питання доступу громадян до конституційного правосуддя в Україні // Вісник Конституційного Суду України. – 2011. – №: 4-5. – С.78-80.
7. Бондарь Н.С. Судебный конституционализм в России в свете конституционного правосудия. – М.: Норма-ИНФРА, 2011. – 544 с.; Ведель Ж. Административное право Франции. – М.: Прогресс, 1973. – 512 с.;
8. Мироненко О.М. Конституційний Суд України: історія, теорія, доктрина і практика. – К., 2011. – 910 с. ; Орзіх М.П. Доктрина в діяльності Конституційного Суду України. – Вісник Конституційного Суду України. – 2011. – №: 4-5. – С.57-64; Кампо В. М. До питання про муніципальну доктрину Конституційного Суду України // Науковий вісник Академії муніципального управління, серія „Право“ Вип. 1(3) – К. 2007. – С. 71-83.
9. Головін А. С. Захист прав і свобод людини і громадянина при здійсненні правосуддя в рішеннях Конституційного Суду України / А. С. Головін. – К. : Логос, 2011. – 305 с.; Кампо В.М. Європейська конвенція 1950 року та проблеми захисту прав громадян у діяльності Конституційного Суду України. – Вісник Конституційного Суду України. – 2011. – №: 4-5. – С. 104-113; Ткачук П. М. Питання доступу громадян до конституційного правосуддя в Україні. – Вісник Конституційного Суду України. – 2011. – №: 4-5. – С. 74-82.
10. Рабінович П.М. Практика Страсбурзького суду як орієнтир діяльності конституційних судів з імплементації європейських стандартів прав людини. – Вісник Конституційного Суду України. – 2010. – №: 6. – С. 34-40.
11. Кампо В.М. Конституційний контроль. Засади, статус, механізми // Віче. – 1993. – № 6. – С. 3-12; Стецюк П.Б. Конституціоналізм Л. Юзькова (спроба системного аналізу) // Проблеми сучасного українського конституціоналізму: Збірка наукових праць. – К., 2008. – с 60-64.
12. Кампо В. Деякі проблеми вдосконалення конституційної юстиції в Україні // Право України. – 2010. – № 6. – С. 9.
13. Селіванов А.О. За відсутності права громадян на конституційну скаргу на загальні суди покладається особлива відповідальність // Голос України, № 164 (5164), 6 вересня 2011 року. – С. 4.